

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎี

พัฒนาการทางจิตใจของเด็กก่อนวัยเรียน⁽⁵⁾

ตามทฤษฎีพัฒนาการทางด้านจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Theory) ของ Freud จัดกลุ่มอายุนี้อยู่ในระยะ Oedipal หรือ Genital phase นั่นคือ ระยะนี้มีความสำคัญมาก เด็กเจริญพัฒนาอย่างมากในเรื่องความคิด ปัญญา อารมณ์ สังคม และเป็นพื้นฐานก่อสร้างคุณธรรม จึงเป็นวัยที่จะเกิดขัดแย้งในจิตใจ และขัดแย้งกับผู้เลี้ยงดู และสิ่งแวดล้อมได้มาก

โดยในช่วงอายุ 3-4 ปี การพัฒนาที่สำคัญคือ การรับรู้ และการเกิดเอกลักษณ์ทางเพศ (Gender Identity) การพัฒนาช่วงนี้ที่สำคัญคือ การเกิดความรู้สึกว่า ตนทำได้สำเร็จ เด็กชอบที่จะเก่งกว่าคนอื่น มีอำนาจเหนือกว่า หรือพอใจในร่างกายของตน จะรู้สึกเสียใจ รู้สึกถูกปฏิเสธและรู้สึกโกรธได้ ถ้าพ่อแม่ไม่เห็นดีด้วย ไม่ชื่นชม ไม่ยอมรับ หรือเมื่อเด็กไม่สามารถทำอะไรได้ตามที่ต้องการ เด็กจะมีการแข่งขันและต่อสู้กับพี่น้อง และโกรธหรือไม่พอใจเมื่อพ่อแม่ให้ทำอะไร ช่วงนี้พ่อแม่ควรปล่อยเด็ก รอช่วยเมื่อเขาต้องการ และไม่คาดหวังเด็กจนเกินไป แต่ต้องชื่นชมและยอมรับในสิ่งที่เด็กทำได้⁽¹⁾

ในช่วงอายุ 4-6 ปี เด็กจะรักพ่อหรือแม่เพศตรงข้ามตนเองและเกิดความขัดแย้งพยายามแข่งขันกับพ่อแม่เพศเดียวกัน จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (Identity) เด็กเกิดความขัดแย้งภายในจิตใจอย่างมาก เด็กมีความอยาก ความต้องการ และกลัวการถูกลงโทษ จึงพบพฤติกรรมดุดอง วิดกกังวลและความกลัวได้เสมอ มีอาการย้ำคิดย้ำทำ ปัสสาวะรดที่นอนได้

อริกสัน (Erikson)⁽⁶⁾ ได้อธิบายเพิ่มเติมถึงพัฒนาการทางด้านสังคมและสัมพันธภาพระหว่างบุคคลไว้ว่า วัย 3-5 ปี เป็นขั้นของความคิดริเริ่มกับความรู้สึกผิด (Initiative VS Guilt) เชื่อว่าเด็กวัยนี้สามารถสร้างจินตนาการของตัวเองและมักมีความคิดริเริ่มเป็นของตัวเอง การเล่นสมมติบทบาทซึ่งเป็นการเรียนรู้เสริมพัฒนาการของเด็ก การเล่นจึงเป็นสิ่งสำคัญ เด็กวัยนี้ต้องการอิสระที่จะทำอะไรโดยไม่ต้องพึ่งพาผู้ใหญ่ เด็กพอใจที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิด บิดามารดาควรส่งเสริมให้เด็กได้ทำกิจกรรมต่างๆและยอมรับในผลงานของเด็ก ให้กำลังใจ ยกย่องและชมเชย จึงจะทำให้เด็กกล้าแสดงความคิดริเริ่มใหม่ๆและกล้าแสดงออกมาได้ แต่ถ้าเด็กถูกขัดขวางหรือตอกย้ำความผิดพลาดที่ได้กระทำไป เด็กจะเกิดความรู้สึกผิดและไม่กล้าคิดสร้างสรรค์ใหม่ๆด้วยตนเอง จึงควรเปิดโอกาสให้เด็กเรียนรู้ภายใต้การดูแลของผู้ใหญ่

นอกจากนี้ เด็กมีโอกาสเรียนรู้มากขึ้นจากสังคมภายนอกบ้าน พัฒนาทักษะในการเขียน การอ่าน การแก้ปัญหาภายในชั้นเรียนและการเล่นนอกห้องเรียน เริ่มเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นแม้จะยังมีความคิด ความรู้สึกอยู่กับตนเอง (Egocentric) แต่เด็กจะรับรู้และปฏิบัติได้บ้างแล้วในเรื่องคุณธรรมขั้นต้น เรียนรู้กิจกรรมมารยาท รู้ว่าอะไรปฏิบัติได้บ้าง (Superego) รู้จักอดทน รอคอย ยับยั้งความต้องการ อยากได้รับการยอมรับจากคนรอบข้าง⁽⁵⁾

ผลของการดูแลเด็กโดยบุคคลอื่นต่อพัฒนาการของเด็ก⁽¹¹⁾

รูปแบบการเลี้ยงดูเด็กในปัจจุบัน ที่บทบาทของแม่ลดลงไปมากจากในอดีต นับเป็นความท้าทายของรูปแบบการดูแลเด็กกลางวันที่มีต่อแนวคิดจิตวิทยาพัฒนาการเด็ก การที่แม่มีเวลาที่บ้านน้อยลงไม่ใช่ผลกระทบของการจ้างงานแม่เท่านั้นที่มีต่อเด็ก แต่ในครอบครัวที่พ่อแม่ทำงานนอกบ้านทั้งคู่ พบว่า ทั้งพ่อแม่และเด็กจะเกิดความตึงเครียดเพิ่มขึ้นเพราะผู้หญิงมักพยายามที่จะทำหน้าที่ตามวัฒนธรรมของเธอในการเลี้ยงดูเด็กและในชีวิตครอบครัว ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งทางบทบาทหน้าที่และความรู้สึกผิด นั่นคือ เด็กไม่ได้มีเวลาร่วมกับพ่อแม่บ่อยลงเท่านั้น แต่ยังได้รับผลกระทบจากความเครียดที่พ่อแม่ประสบจากการพยายามทำสิ่งต่างๆ มากจนเกินไป

การที่บุคคลอื่นซึ่งไม่ใช่บิดามารดาเลี้ยงดูเด็ก ในรูปแบบสถานรับเลี้ยงเด็กกลางวันหรือโรงเรียนอนุบาล ทำให้เกิดผลกระทบต่อพัฒนาการของเด็ก ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ ความสัมพันธ์กับเพื่อน ปัญหาพฤติกรรม และความสามารถทางสติปัญญา

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่⁽¹¹⁾ ทำให้เกิดความผูกพันแบบไม่มั่นคงได้ (Insecure attachment) โดยเฉพาะการให้ผู้อื่นดูแลเด็กตั้งแต่วัยทารก ทำให้เกิดผลกระทบต่อความมั่นคงของความผูกพันระหว่างทารกกับพ่อแม่ (Security of infant-parent attachment) โดยงานวิจัยในต่างประเทศ พบว่าทารกที่ถูกเลี้ยงในสถานรับเลี้ยงนานกว่า 20 ชั่วโมงขึ้นไปต่อสัปดาห์ มีความผูกพันแบบไม่มั่นคงกับมารดา แต่ก็มีปัจจัยด้านอื่นๆที่เกี่ยวข้องกัน เช่น จำนวนสมาชิกในครอบครัว และบุคลิกภาพของแม่ นำสังเกตว่า การวิจัยในช่วงหลังปี 2000 ไม่ค่อยพบความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการเลี้ยงดูเด็กกับรูปแบบความผูกพัน ซึ่งเป็นไปได้ว่า แม่ในยุคนี้ได้รับความรู้และเห็นถึงความสำคัญ จึงใช้เวลาที่ได้อยู่กับลูกอย่างเต็มที่เพื่อชดเชยผลจากการเลี้ยงในสถานรับเลี้ยง และแม่ในประเทศตะวันตกยุคนี้ได้รับการสนับสนุนทางสังคมและสิ่งอำนวยความสะดวกความสะดวกสบายมากกว่าในยุคก่อน ทำให้ใช้เวลาอย่างมีคุณภาพกับลูกได้มากขึ้น

ทางด้านปัญหาพฤติกรรม ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ ตามทฤษฎีความผูกพันแน่นแฟ้น เด็กที่มีความผูกพันแบบไม่มั่นคงกับพ่อแม่ จะแสดงพฤติกรรมต่อต้านพ่อแม่มากกว่าเด็กที่มีความผูกพันมั่นคง⁽²⁶⁾

มีงานวิจัยว่า การดูแลโดยผู้อื่นที่ไม่ใช่พ่อแม่มีความเกี่ยวข้องกับปัญหาพฤติกรรม การศึกษาของ NICHD⁽¹¹⁾ พบความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างประเภทของการเลี้ยงดูเด็ก 4 แบบ คือ การเลี้ยงดูโดยพ่อแม่ ญาติ พี่เลี้ยง หรือสถานรับเลี้ยง กับปัญหาพฤติกรรมของเด็กอายุ 54 เดือน พบปัญหาพฤติกรรมในกลุ่มที่เลี้ยงโดยพี่เลี้ยง สถานรับเลี้ยงเท่านั้น และไม่พบนัยสำคัญในปัจจุบัน คุณภาพสถานรับเลี้ยง และคุณภาพการเลี้ยงดูของพ่อแม่ เมื่อได้ควบคุมความแปรปรวนอื่นๆ

ความหมายของปัญหาพฤติกรรม

Achenbach⁽²⁷⁾ ได้ให้ความหมายของปัญหาพฤติกรรม ซึ่งสอดคล้องกับแบบสำรวจพฤติกรรมเด็ก (Child Behavior Checklist) ที่มีผู้นำไปใช้ในการวิจัยอย่างแพร่หลาย แบ่งปัญหาพฤติกรรมเป็น 2 รูปแบบ คือ

Internalizing problem คือปัญหาพฤติกรรมแบบเก็บกด ไม่แสดงออกอย่างตรงไปตรงมา หรือเปลี่ยนรูปไปเป็นอาการทางประสาทและอาการเจ็บป่วยทางร่างกาย แสดงออกในรูปความวิตกกังวล (Anxiety) ความกลัว (fears) อาการทางกาย (Somatic Complaints) และการแยกตัวจากสังคม (Social withdrawal)

Externalizing problem คือปัญหาพฤติกรรมแบบขาดการควบคุม หรือแสดงออกอย่างตรงไปตรงมา เช่น ก้าวร้าว (Aggression) เคลื่อนไหวมากกว่าปกติ (Overactivity) และพฤติกรรมอันธพาล ประพฤติผิดกฎหมาย (Delinquent)

Eyberg⁽¹⁹⁻²⁴⁾ ได้ศึกษาปัญหาพฤติกรรมของเด็กวัย 2-16 ปีโดยมุ่งศึกษา Disruptive behaviors ที่เป็นพฤติกรรมภายนอกที่เด็กแสดงออก โดยรวบรวมจากอาการเด็กที่พ่อแม่พามาปรึกษาจิตแพทย์ โดยเฉพาะพฤติกรรมที่สามารถสังเกตได้ ประกอบด้วยอาการดื้อดึงทำลาย แบบ Oppositional Defiant Disorder (ODD) และอาการก้าวร้าวแบบ Conduct Disorder (CD) ตามเกณฑ์การวินิจฉัยตาม DSM-IV ได้แก่ พฤติกรรมชน อยู่ไม่นิ่ง ควบคุมอารมณ์ไม่ได้ ไม่สนใจทำงาน ก้าวร้าวผู้อื่น เถียงและทะเลาะ ดื้อรั้น ไม่เชื่อฟัง ต่อต้านฝ่าฝืน มีอารมณ์โมโห ลักขโมย โกหก คร่ำครวญ กรีดร้อง เป็นต้น โดยมีอาการข้างเคียงที่คล้ายหรือมักเกิดร่วมกัน คืออาการชน อยู่ไม่นิ่ง หุนหันพลันแล่น แบบ Attention deficit/ hyperactivity disorder (ADHD)

Gelfand และ Drew⁽¹⁴⁾ กล่าวถึงปัญหาพฤติกรรมว่า เป็นพฤติกรรมที่มักเกิดขึ้นตามวัยของเด็ก การจะประเมินว่าพฤติกรรมนั้นผิดปกติหรือไม่ จึงต้องพิจารณาตามวัย แม้จะเป็นพฤติกรรมที่ไม่น่าพึงพอใจก็ตาม โดยพฤติกรรมดังกล่าวของเด็กวัย 3-5 ปี คือ การมีอารมณ์โกรธ การปฏิเสธที่จะทำตามคำสั่ง การเรียกร้องความสนใจ การชน/อยู่ไม่นิ่ง การกลัวอย่างจำเพาะเจาะจง อารมณ์อ่อนไหวกว่าปกติ โทก และ มองโลกในแง่ร้าย โดยพบในเด็กวัยนี้ประมาณ 30 % หรือมากกว่า อย่างไรก็ตาม พฤติกรรมเหล่านี้จะไม่กลายเป็นปัญหาต่อเนื่อง หากเป็นในระดับไม่รุนแรงและบิดามารดาหรือครูสามารถจัดการกับพฤติกรรมนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การพิจารณาว่าพฤติกรรมผิดปกติหรือไม่

1. ทำให้ตนเองหรือผู้อื่นเจ็บปวดหรือไม่
2. เกิดขึ้นเสมอในการทำหน้าที่ประจำวัน
3. เหมาะสมทางสังคมหรือวัฒนธรรมหรือไม่
4. เหมาะสมกับอายุและระดับพัฒนาการของเด็กหรือไม่

นั่นคือผู้ที่พิจารณา ควรเป็นบุคคลที่รู้จักเด็กเป็นอย่างดี สามารถบอกได้ว่า พฤติกรรมนั้นฝังแน่น (Persistence) หรือไม่ และสามารถตัดสินได้ว่าพฤติกรรมนั้นเหมาะสมกับอายุเด็กหรือไม่

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับปัญหาพฤติกรรม

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินพฤติกรรมที่ผิดปกติ⁽¹⁴⁾

พฤติกรรมตามวัยที่ไม่พึงประสงค์และเป็นปัญหาพฤติกรรม จะดำเนินอาการต่อเนื่องหรือไม่ต่อเนื่องไปหรือไม่ ต้องพิจารณาที่

- ประเภทของปัญหาพฤติกรรมที่เกิดขึ้น
- ความรุนแรง และความฝังแน่นของพฤติกรรม
- การปรากฏพฤติกรรมในหลายสถานการณ์
- ความแข็งแกร่งและบุคลิกภาพของเด็ก
- สภาพแวดล้อมทางครอบครัวและสังคม
- ความสัมพันธ์มั่นคงกับพ่อหรือแม่คนใดคนหนึ่งและมีความผูกพันแบบมั่นคง
- ผู้ใหญ่ที่ทำหน้าที่ดูแลเด็ก ว่าสามารถจัดการกับเด็กได้ดีเพียงใด

สาเหตุและปัจจัยเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาพฤติกรรมของเด็กก่อนวัยเรียน⁽¹³⁾

ไม่มีปัจจัยเสี่ยงใดที่ถือว่าเป็นตัวทำนายปัญหาพฤติกรรมได้อย่างสมบูรณ์ โมเดลการทำนายต้องสนใจปัจจัยเสี่ยงแบบผสมผสาน รวมทั้งปัจจัยที่ทำให้อาการรุนแรงขึ้น มีหลักฐานจากการศึกษาระยะยาวว่า ปัจจัยเสี่ยงบางปัจจัยส่งผลมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับอายุของเด็กหรือระดับความรุนแรงของอาการในขณะนั้น นี้ช่วยอธิบายความแตกต่างของผลการวิจัยที่ศึกษาปัจจัยเดียวกันแต่คนละกลุ่มประชากร

ปัจจัยเสี่ยงจะมีปฏิสัมพันธ์หรือเกี่ยวโยงถึงปัจจัยอื่น ๆ เช่น ความไม่ลงรอยกันของคู่สมรส นำไปสู่การฝึกวินัยที่ไม่สม่ำเสมอ สิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงก็คือ ปัจจัยเสี่ยงไม่ได้สถิตถาวร แต่สามารถเปลี่ยนได้ เช่น ความสามารถของพ่อแม่ในการฝึกวินัยเด็ก การทำหน้าที่ของเด็กที่มีพันธุกรรมแบบยาก เป็นต้น ความสำคัญของปัจจัยเหล่านี้มีต่อคนแต่ละคน ไม่ใช่จุดกำเนิดเพียงจุดเดียวแต่จะสะสมและเพิ่มพูนอิทธิพลขึ้นเรื่อยๆ

นอกจากนี้ มีสองประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการศึกษาผลระหว่างพันธุกรรมกับสิ่งแวดล้อม คือ อิทธิพลจากพันธุกรรมสามารถถูกทดแทนได้ด้วยสิ่งแวดล้อมในการเรียนรู้ทางสังคมที่เหมาะสม และ ความแตกต่างในแต่ละบุคคลที่ตอบสนองต่อปัจจัยสังคมที่มากกระตุ้นให้เกิดปัญหาพฤติกรรม (ได้แก่ ความรุนแรงระหว่างพ่อแม่ การทะเลาะของพ่อแม่ และการฝึกวินัยไม่สม่ำเสมอ การปฏิเสธของมารดา การสูญเสียผู้เลี้ยงดูเบื้องต้น (Primary caregiver) การเข้มงวด การทารุณทางกาย และการทารุณทางเพศ)

โดยการศึกษาในกลุ่มฝาแฝดและกลุ่มบุตรบุญธรรมแสดงให้เห็นว่าพฤติกรรมแบบต่อต้าน ได้อิทธิพลจากพันธุกรรมมากกว่าปัญหาพฤติกรรมแบบอื่นๆที่มี onset ช้ากว่า และยังเกิดปัญหาพฤติกรรมเร็วเท่าไร ยิ่งแสดงถึงอิทธิพลของพันธุกรรมมากกว่าปัจจัยสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีการพยากรณ์โรคที่ไม่ดีและมีแนวโน้มที่จะมีอาการในระดับรุนแรงได้⁽²⁸⁾

ปัจจัยเกี่ยวกับเด็ก

1. **ปัจจัยทางพันธุกรรม** ซึ่งร่วมกับปัจจัยทางครอบครัวในการพัฒนาและดำรงพฤติกรรมปัญหาเหล่านี้ เช่น บุคคลในครอบครัวที่มีความผิดปกติต่อไปนี้ คือ Attention deficit hyperactivity disorder, Substance use disorder, Conduct disorder และ Mood disorder⁽¹³⁾ รวมถึงเด็กมีอัลลีลยีนอย่างน้อย 1 อัลลีลที่เกี่ยวข้องกับการสังเคราะห์เอนไซม์ neurotransmitter monoamine oxidase A (MAO_A)⁽²⁸⁾, ระดับ5-HIAA ในของเหลวในไขสันหลัง, ระดับซีโรโทนิน (5-HT), ระดับนอร์อิพิเนฟริน, ระดับ dehydroepiandrosterone sulfate (DHEA-S), ระดับฮอริโมนคอร์ติโซล⁽¹³⁾

2. **ลักษณะพื้นอารมณ์ของเด็ก (Temperament)⁽¹³⁾** โดยเฉพาะเด็กแบบ difficult child หรือเด็กมีอาการนอนอยู่ไม่นิ่ง มีโอกาสเกิดปัญหาพฤติกรรมได้มากกว่าเด็กแบบ Easy child ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การตอบสนองของพ่อแม่หรือผู้เลี้ยงดูว่าเข้ากันได้ดีกับเด็กหรือไม่⁽⁵⁾

3. **สุขภาพกายและ พัฒนาการของเด็ก^(7,29)** มีผลต่อการรับรู้และการตอบสนองของพ่อแม่

4. **ความผิดปกติทางจิตประสาทวิทยา** ที่ส่งผลถึงกระบวนการรับข้อมูลทางสังคม เช่น การตีความพฤติกรรมของผู้อื่นในแง่ร้าย⁽¹⁴⁾

5. **ความผูกพันแน่นแฟ้น (Attachment)⁽²⁶⁾** ระหว่างเด็กกับผู้เลี้ยงดู โดยเฉพาะในขวบปีแรก มารดากับเด็กที่แยกจากกัน หรือมีความสัมพันธ์ที่ไม่มีคุณภาพ ทำให้มีความผูกพันแบบไม่มั่นคง (Insecure attachment) และมีโอกาสเกิดความขัดแย้งจนเกิดปัญหาพฤติกรรมได้มากกว่าเด็กที่มีความผูกพันแบบมั่นคง

ปัจจัยทางครอบครัว^(7,13,17)

พฤติกรรมการเลี้ยงดูนั้นมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของเด็ก และปฏิสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับพ่อแม่มีผลต่อการพัฒนาพฤติกรรมของเด็กอย่างมาก เด็กก่อนวัยเรียนที่อยู่ในครอบครัวลักษณะดังต่อไปนี้ มีความเสี่ยงที่จะเกิดปัญหาพฤติกรรมมากกว่าเด็กทั่วไป

1. พ่อแม่มีบุคลิกภาพแปรปรวนแบบต่อต้านสังคม มีปัญหาสุขภาพจิต แม่ซึมเศร้า
2. เกิดสถานการณ์เครียดในชีวิต (stressful life events)
3. ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่ในการเลี้ยงดูเด็ก และทักษะการเลี้ยงดู
4. เป็นครอบครัวที่มีเพียงพ่อหรือแม่ (single-parent status)
5. เป็นครอบครัวขนาดใหญ่ และมีพี่น้องมาก

ปัจจัยทางสภาพแวดล้อม^(7,13,17)

ความยากจน เศรษฐฐานะไม่ดี การอยู่อาศัยแออัดในเขตเมือง การสนับสนุนทางสังคม มีความรุนแรงในบ้านและในสังคม รูปแบบและคุณภาพของสถานรับเลี้ยง เป็นต้น

ปัจจัยปกป้อง (Protective factor)⁽¹³⁾

แม้จะมีงานวิจัยทางด้านปัจจัยปกป้องอยู่น้อย เมื่อเทียบกับทางด้านปัจจัยเสี่ยง แต่ก็ยังมีข้อมูลที่เป็นหลักฐานได้ว่า เด็กหลายคน ไม่ได้มีปัญหาพฤติกรรมหรือกลายเป็นอันธพาล ทั้งที่มีปัจจัยเสี่ยงหลายประการ ปัจจัยปกป้องส่วนมากที่สามารถระบุได้ก็คือ ลักษณะที่ตรงกัน

ข้ามกับปัจจัยเสี่ยงอย่างจำเพาะเจาะจง เช่น การเป็นเพศหญิง การมีระดับไอคิวสูง การมี Autonomic arousal สูง หรือการมีพื้นอารมณ์แบบง่าย ซึ่งปัจจัยบางตัวสามารถทำความเข้าใจได้ว่าถ่วงดุลกับปัจจัยเสี่ยงบางปัจจัย เช่น การมีความสัมพันธ์เชิงบวกอย่างน้อยกับผู้ใหญ่ 1 คน ก็สามารถชดเชยอิทธิพลด้านลบอื่นๆได้ การมีความผูกพันแบบมั่นคง การมีความสัมพันธ์กับเพื่อนคู่หูที่ไม่เหลวไหลและคอยสนับสนุนก็ให้อิทธิพลทางบวกโดยตรง เป็นต้น

นอกจากนี้ ความสามารถนอกโรงเรียน ทักษะทางด้านวิชาการที่ดี และการวางแผนจัดการกับสถานการณ์ต่างๆได้ดี ก็เป็นปัจจัยปกป้องต่อการเกิดปัญหาพฤติกรรม ลักษณะหนึ่งที่สำคัญของปัจจัยปกป้องคือการมีทักษะสัมพันธ์กับผู้อื่นที่ดี การศึกษาวิจัยต่อไปอีกเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้อันันยธรรมชาติของปัจจัยปกป้องในกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในไทยที่เกี่ยวข้องกับเด็กก่อนวัยเรียน

งานวิจัยในไทยที่เกี่ยวข้องกับเด็กก่อนวัยเรียนนั้น ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยทางด้านสุขภาพร่างกายและทางการศึกษาปฐมวัย โดยศึกษาวิจัยในด้านสุขภาพ การเจริญเติบโต อนามัย พัฒนาการทางกาย และปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ดังเช่น งานวิจัยของ อนุพันธ์ สุวรรณพันธ์⁽¹²⁾ ซึ่งศึกษาประเด็นเหล่านี้ในเด็กก่อนวัยเรียนในภาคกลางของประเทศไทย จำนวน 576 คน พบปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น สภาวะแรกคลอดของเด็ก อาหาร การเลี้ยงดู เศรษฐฐานะของครอบครัว สถานภาพสมรสของบิดามารดาและถิ่นที่อยู่ เป็นต้น

ส่วนในด้านการศึกษาปฐมวัยนั้น มีจำนวนมาก ของหน่วยงานต่างๆ ทั้งงานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ งานวิจัยเชิงพรรณนา และงานวิจัยเชิงทดลอง วาโร เฟ็งสวีส์ตี⁽³⁾ ได้วิจัยงานวิจัยทางการศึกษาปฐมวัยเหล่านี้ โดยสรุปประเด็นว่า งานวิจัยในด้านพัฒนาการทางอารมณ์-จิตใจ และพัฒนาการทางสังคมนั้น ยังมีไม่มากนัก ส่วนมากมักจะวิจัยผลของการจัดกิจกรรมต่างๆ ว่าทำให้มีพัฒนาการเพิ่มขึ้นหรือไม่ และวัดพัฒนาการหรือความพร้อมนั้นว่ามีมากน้อยเพียงไร โดยใช้แบบวัดแบบสังเกตพฤติกรรมที่ไม่ซับซ้อน และกลุ่มตัวอย่างไม่มากนัก โดยผู้วิจัย แนะนำให้ทำการศึกษาด้านนี้เพิ่มขึ้น โดยศึกษาผลในระยะยาว และปัจจัยส่วนตัวของผู้ปกครอง บิดามารดาว่ามีผลต่อพัฒนาการทางด้านนี้ของเด็กอย่างไร

งานวิจัยที่พบจำนวนมากอีกกลุ่มหนึ่ง คือ งานวิจัยทางการเลี้ยงดู การดูแลเด็กก่อนวัยเรียน จึงมีงานวิจัยที่ศึกษาและสังเคราะห์งานวิจัยที่กระจัดกระจายเหล่านี้ โดย กุศลสุนทรธาดา⁽²⁾ โดยศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับการดูแลเด็กวัย 0-5 ปี ของไทย กว่า 150 ชิ้นพบว่างานวิจัยส่วนมากมักใช้แบบสอบถามรูปแบบการอบรมเลี้ยงดู น้อยชิ้นที่ศึกษาถึงผลกระทบจาก

การเลี้ยงดูนั้น ส่วนงานวิจัยทางด้านพัฒนาการทางร่างกาย หรือสุขภาพกายของเด็กมีเป็นจำนวนมาก โดยเน้นที่เด็กทารกและเด็กปฐมวัยเป็นส่วนใหญ่ งานวิจัยทางด้านพัฒนาการด้านทักษะและสติปัญญา ก็มีไม่มาก ส่วนงานวิจัยทางด้านพัฒนาการทางจิตใจ หรือสุขภาพจิตยังมีอยู่น้อยมาก ส่วนใหญ่เก็บข้อมูลจากเด็กที่มีปัญหาสุขภาพที่มารับบริการที่โรงพยาบาลและสถานบริการสุขภาพจิต นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงสาเหตุหลักที่ทำให้สถาบันครอบครัวลดบทบาทของการอบรมเลี้ยงดูเด็กลง คือการที่ขนาดครัวเรือนมีขนาดเล็กลง ครอบครัวเปลี่ยนจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว การอพยพย้ายถิ่น การที่สตรีมีโอกาสร่วมในตลาดแรงงานมากขึ้น เช่นเดียวกับงานวิจัยของ Vipar และ เกื้อ วงศ์บุญสิน^(8,9) ที่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเหล่านี้ที่ส่งผลถึงการเลี้ยงดูเด็ก และส่งผลต่อสุขภาพร่างกายของเด็ก โดยแนะนำให้ศึกษาผลกระทบทางด้านจิตใจหรือสุขภาพจิตของเด็กต่อไป

ส่วนการศึกษาเปรียบเทียบผลการเลี้ยงดูเด็กที่บ้านกับสถานรับเลี้ยงนั้น มีการเปรียบเทียบผลด้านพัฒนาการโดย สุธีรา อุ่นตระกูล⁽³⁰⁾ ศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการระหว่างเด็กก่อนวัยเรียนที่เลี้ยงดูที่บ้านกับศูนย์รับเลี้ยงเด็กกลางวัน ในชุมชนจตุรมิตรสัมพันธ์ แขวงหิรัญบุรี เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร โดยศึกษาเด็กอายุ 2.5-6 ปี จำนวน 120 คน ใช้แบบคัดกรองพัฒนาการของเดนเวอร์ (DDST) พบว่าพัฒนาการของเด็กทั้งสองแหล่งไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ รวมทั้งปัจจัยเศรษฐกิจไม่ส่งผลโดยตรงต่อพัฒนาการของเด็ก แต่เป็นผลจากความรู้และการปฏิบัติของพ่อแม่เกี่ยวกับพัฒนาการเด็ก

งานวิจัยในไทยที่เกี่ยวข้องกับปัญหาพฤติกรรมของเด็กก่อนวัยเรียน

งานวิจัยทางด้านสุขภาพจิตของเด็กก่อนวัยเรียนในกรุงเทพมหานคร พบ 2 รายงาน คือ การศึกษาพฤติกรรมของเด็กก่อนวัยเรียนในกรุงเทพมหานคร โดย วรณา กลกิจโกวินท์⁽³¹⁾ ซึ่งศึกษาพฤติกรรมเด็กก่อนวัยเรียน อายุ 1-5 ปี ในชุมชนทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ โดยสัมภาษณ์ผู้ปกครองที่พาบุตรมาฉีดวัคซีนที่ศูนย์บริการสาธารณสุข 6 แห่ง โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่ดัดแปลงจาก Preschool Children's Behavior Checklist (1964) มีข้อคำถาม 25 ข้อ (ตอบว่าใช่/ไม่ใช่) โดยมุ่งศึกษาหาความชุกของปัญหาพฤติกรรมตามความเห็นของผู้ปกครอง และเปรียบเทียบปัญหาพฤติกรรมของเด็กวัย 1-3 ปี กับวัย 3-5 ปี ซึ่งมีจำนวน 435 คน และ 165 คน ตามลำดับ และเด็กส่วนใหญ่ยังไม่เข้าโรงเรียน สำหรับเด็กวัย 3-5 ปี พบว่าปัญหาที่พบมากที่สุดคือปัญหาการกินร้อยละ 40.6 ปัญหาอารมณ์ของเด็กร้อยละ 32.9 และปัญหาร้องอาละวาดเมื่อถูกขัดใจ ร้อยละ 23 งานวิจัยนี้ยังสรุปว่า ปัญหาพฤติกรรมที่มีแนวโน้มสูงขึ้นในเด็ก ได้แก่ พฤติกรรมก้าวร้าว คือต่อต้านไม่เชื่อฟัง และร้องอาละวาดเมื่อถูกขัดใจ เช่นเดียวกับ งานวิจัยของ

อรพรรณ เมฆสุภา และคณะ⁽³²⁾ ที่ศึกษาความชุกของปัญหาจิตเวชของประชาชนใน กรุงเทพมหานคร พบว่าปัญหาของเด็กวัย 4-6 ปี คือปัญหาอารมณ์และนิสัย (ชาย 36.1% และหญิง 33.6%) รวมทั้งพบว่าการมีปัญหาพฤติกรรมสัมพันธ์กับ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ ของบิดามารดา และจำนวนบุตรในครอบครัว

งานวิจัยในต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับปัญหาพฤติกรรมของเด็กก่อนวัยเรียน

งานวิจัยเกี่ยวกับปัญหาพฤติกรรมของเด็กก่อนวัยเรียนในต่างประเทศนั้นมีมากกว่า 30 ปี และศึกษาในหลายแง่มุม ทั้งในด้านความหมาย ลักษณะ สาเหตุ การดำเนินโรคและผลกระทบของปัญหาพฤติกรรมในอนาคต ศึกษาหาค่าความชุกและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง และศึกษาเพื่อพัฒนาเกณฑ์การประเมินพฤติกรรม เป็นต้น แต่เพื่อความสอดคล้องกับการวิจัยจะทบทวนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความชุกและปัจจัยที่เกี่ยวข้องเท่านั้น

ความชุก-ในงานวิจัยเชิงทบทวนวรรณกรรมของCathy⁽¹⁷⁾ เกี่ยวกับปัญหาพฤติกรรมของเด็กก่อนวัยเรียนที่มาจากครอบครัวที่มีเศรษฐกิจต่ำ (Low socio-economic status) พบว่าความชุกของปัญหาพฤติกรรม มีถึงกว่าร้อยละ 30 เทียบกับกลุ่มเด็กที่มาจากครอบครัวปกติ พบเพียงร้อยละ 3-6 เท่านั้น จึงค่อนข้างแน่ชัดว่าเศรษฐกิจครอบครัวเป็นปัจจัยเสี่ยงต่อปัญหาพฤติกรรม ในขณะที่การรวบรวมงานวิจัยเกี่ยวกับปัญหาพฤติกรรมเด็กก่อนวัยเรียน โดย Campbell⁽³³⁾ พบว่าความชุกของปัญหาพฤติกรรมมีค่าประมาณ ร้อยละ 10-15 ซึ่งกลุ่มประชากรส่วนใหญ่เป็นเด็กชาวตะวันตก หลายเชื้อชาติ แต่ในงานวิจัยเชิงระบาดวิทยาของ Luciana⁽³⁴⁾ ที่ใช้กลุ่มประชากรในประเทศโลกที่สาม คือเด็กชาวบราซิล 5,304 คน ได้ค่าความชุกเท่ากับร้อยละ 24 งานวิจัยเชิงระบาดวิทยาของปัญหาพฤติกรรมเด็กก่อนวัยเรียน อายุ 3-4 ปีในฮ่องกง⁽³⁵⁾ จำนวน 855 คน พบความชุกร้อยละ 23.2 ส่วนงานวิจัยในประเทศอินเดีย⁽³⁶⁾ ศึกษาเด็ก อายุ 3-6 ปี จำนวน 200 คน ที่เป็นผู้ป่วยนอกแผนกกุมารเวชพบว่ามีปัญหาพฤติกรรมร้อยละ 22

ปัจจัยด้านเด็กที่เกี่ยวข้องกับปัญหาพฤติกรรมนั้น Cathy⁽¹⁷⁾ รวบรวมได้ว่าปัจจัยเสี่ยงที่แน่ชัด ได้แก่ การมีพื้นอารมณ์แบบเด็กเลี้ยงยาก การมีทักษะทางภาษาต่ำ พูดซ้ำ มีทักษะทางสังคมไม่ดี ปัญหาพัฒนาการทางสติปัญญา และเพศชาย โดยส่วนใหญ่พบว่า เพศชายเสี่ยงกว่าเพศหญิง แต่ยังมีงานวิจัยที่ขัดแย้งอยู่บ้างว่า เป็นเพราะรูปแบบพฤติกรรมที่แสดงออกของชายและหญิงแตกต่างกัน หากมีเกณฑ์เฉพาะแต่ละเพศเป็นไปได้ว่าความชุกของทั้งสองเพศไม่แตกต่างกัน⁽¹⁶⁾ ส่วนทางด้านพัฒนาการนั้น Baker⁽²⁹⁾ ศึกษาในเด็กอายุ 3-4 ปี จำนวน 205 คน พบว่าเด็กที่พัฒนาการช้ามีปัญหาพฤติกรรมมากกว่าเพื่อนที่มีพัฒนาการปกติ ส่วนความผูกพันแน่นแฟ้น (attachment)⁽²⁶⁾ นั้น McCartney⁽²⁶⁾ ได้ศึกษารูปแบบความผูกพันกับมารดาและการเกิด

ปัญหาพฤติกรรมในวัยเด็กตอนต้นอายุ 36 เดือน 1,364 คน พบว่ารูปแบบความผูกพันเกี่ยวข้องกับปัญหาพฤติกรรมอย่างยิ่ง โดยเฉพาะความผูกพันแบบมั่นคง ไม่ว่าจะประเมินโดยมารดาหรือผู้ดูแลเด็กก็ตาม

ปัจจัยด้านบิดามารดา เป็นปัจจัยที่มีผู้ให้ความสำคัญว่าเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลมากกว่าปัจจัยอื่นๆ โดยเฉพาะในเด็กก่อนวัยเรียนที่สังคมนอกบ้านยังไม่มีผลกระทบต่อเด็กมากนัก Cathy⁽¹⁷⁾ ได้รวบรวมไว้ว่า เด็กที่มีปัญหาพฤติกรรมมักอยู่ในครอบครัวที่ บิดามารดา มีความตึงเครียดมากกว่า มารดา ซึมเศร้ามากกว่า และการคุมวินัยเข้มงวดมากกว่าเด็กปกติ นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยเสี่ยงที่ยังไม่ได้ข้อสรุปที่แน่ชัด ได้แก่ ระดับการศึกษาของมารดาน้อย การขาดการสนับสนุนทางสังคม ซึ่งปัญหาเหล่านี้มักมีความสัมพันธ์และเกิดขึ้นร่วมกับปัญหาอื่นๆ

นอกจากนี้ งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับสุขภาพจิตของมารดาทั้งในขณะนั้น ในช่วงตั้งครรภ์และหลังคลอด ทั้งสุขภาพจิตโดยรวม อาการวิตกกังวล และอาการซึมเศร้า โดยเฉพาะอาการซึมเศร้าของมารดานั้นมักพบว่ามีความสัมพันธ์กับปัญหาพฤติกรรมของเด็ก เช่น การศึกษาของ McCartney⁽²⁶⁾ พบว่าอาการซึมเศร้าของมารดาเป็นปัจจัยทำนายคะแนนปัญหาพฤติกรรมเด็กได้ และเมื่อเปรียบเทียบกับปัจจัยภายนอก Thompson และ Sonuga-Barke^(37,38) ได้ศึกษาปัญหาพฤติกรรมของเด็กอายุ 3 ปีในประเทศอังกฤษ เปรียบเทียบเขตเมืองและชนบท พบความชุกของปัญหาพฤติกรรมไม่แตกต่างกัน คือเฉลี่ย 13.2% แต่พบว่าสุขภาพจิตของมารดา ซึ่งประเมินโดย GHQ-30 นั้นส่งผลทางลบต่อพฤติกรรมเด็กมากกว่า ซึ่งให้เห็นว่าสุขภาพจิตของมารดานั้นมีผลต่อพฤติกรรมของเด็กมากกว่าปัจจัยสภาพแวดล้อมภายนอก

ในด้านการศึกษาและอาชีพของบิดามารดา Sourander⁽³⁹⁾ ได้ศึกษาปัญหาพฤติกรรมและอารมณ์ของเด็กอายุ 3 ปี ในฟินแลนด์ พบว่าปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับระดับความรุนแรงของปัญหาพฤติกรรมและอารมณ์ คือ ระดับการศึกษาของบิดามารดาต่ำ ครอบครัวที่มีบิดาหรือมารดาเพียงคนเดียว และการว่างงาน

สภาพการณ์บางอย่างที่ทำให้บิดามารดาเครียดกว่าปกติ ก็มีอิทธิพลต่อการเกิดปัญหาพฤติกรรมเช่นกัน งานวิจัยของ Olson⁽⁴⁰⁾ ได้ศึกษาในครอบครัวในอังกฤษที่มีรายได้ต่ำ มีมารดาเป็นหัวหน้าครอบครัว โดยศึกษาปัจจัยจากมารดาที่เกี่ยวข้องกับปัญหาพฤติกรรมเด็กจาก 50 ครอบครัว โดยวัด proximal risk (เช่น ขาดการสนับสนุนในการเลี้ยงดู, การลงโทษและการควบคุมวินัย, สภาพทางอารมณ์ของมารดา) และ contextual risk (เช่น การสนับสนุนมารดา ระดับความเครียดในครอบครัว) พบว่าปัจจัยเสี่ยงเหล่านี้ล้วนส่งผลให้เกิดปัญหาพฤติกรรมของเด็ก และหลายปัจจัยเป็นทั้ง proximal variables และ contextual variables ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาพฤติกรรม

ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม เช่น สถานที่และรูปแบบในการดูแลเด็กช่วงกลางวันนั้น ได้รับความสนใจมากขึ้น เมื่อมารดาไม่สามารถเลี้ยงดูเด็กได้เอง โดย McGuire และ Richman⁽⁴¹⁾ ได้ศึกษาพฤติกรรมของเด็กก่อนวัยเรียน 3 กลุ่ม คือ Day nurseries, Nursery classes และ Play groups พบว่าเด็กในกลุ่ม Day nurseries มีความชุกของปัญหาพฤติกรรม 34.9% มากกว่าอีก 2 กลุ่ม คือ Nursery classes (10.8%) และ Play groups (3.3%) ซึ่งมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนมาก แม้งานวิจัยนี้ จะเป็นงานวิจัยผ่านมานานแล้ว แต่ยังได้รับความสนใจที่มีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มอย่างชัดเจนด้วยวิธีการที่น่าเชื่อถือ เวลาต่อมา Lovemore⁽⁴²⁾ ก็ได้ศึกษาเด็กใน nursery classes พบความชุกปัญหาพฤติกรรม 6.8% ซึ่งนับว่าต่ำมากเมื่อเทียบกับประเทศอื่น ณ เวลานั้น โดยกลุ่มประชากรที่ศึกษาคือ เด็กอังกฤษ ที่เศรษฐกิจดี ในทางตรงข้าม Sourander⁽³⁹⁾ ก็ได้ศึกษาปัญหาพฤติกรรมและอารมณ์ของเด็กอายุ 3 ปีในประเทศฟินแลนด์ กลับพบว่าเด็กในสถานรับเลี้ยงเด็กกลางวัน มีปัญหาพฤติกรรมและอารมณ์ไม่แตกต่างกันกับเด็กทั่วไป

หากพิจารณาเฉพาะผลของ Day Care ต่อเด็กก่อนวัยเรียนนั้น มีงานศึกษาเชิงวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ (Systematic meta-analysis) ของ Zoritch⁽¹⁰⁾ ได้ศึกษางานวิจัยต่างๆ ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงทดลอง (Randomize control trial) ถึงผลของการดูแลเด็กในสถานเลี้ยงเด็กกลางวัน พบว่า สถานเลี้ยงดูเหล่านี้รวมทั้งโปรแกรมที่ทำกับมารดาเด็ก เช่นการให้ความรู้และการเยี่ยมบ้าน จะส่งผลดีต่อพัฒนาการของเด็ก สถิติปัญญา ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และรูปแบบการใช้ชีวิตในอนาคต แต่ในแง่ของพฤติกรรมเด็กนั้นยังมีข้อขัดแย้งกันอยู่ เนื่องจากไม่มีการประเมินโดยตรงและมีตัวกวนที่น่าสงสัย (confounding factors) อีกทั้งยังขัดแย้งกับงานวิจัยเชิงสำรวจ (Observational study) ที่พบว่าให้ผลเชิงลบมากกว่า ดังนั้น ประเด็นที่แท้จริงน่าจะมาจากคุณภาพของสถานรับเลี้ยงเด็กและรูปแบบโปรแกรมที่ใช้

นอกเหนือจากรูปแบบการดูแลเด็กแล้ว Cathy⁽¹⁷⁾ ได้รวบรวมไว้ว่าทางด้านสังคมประชานั้น ปัญหาพฤติกรรมของเด็ก เกี่ยวข้องอย่างจำเพาะกับ ความขัดแย้งในครอบครัว ความผิดปกติของการสมรส ความไม่มั่นคงในครอบครัว รูปแบบการเลี้ยงดูเชิงลบ และความรุนแรงในชุมชน ส่วนปัจจัยด้านนี้ที่ยังไม่มีข้อสรุปแน่ชัด ได้แก่ เชื้อชาติ

งานวิจัยเชิงเปรียบเทียบทางด้านเชื้อชาติ โดย Newth⁽⁴³⁾ ได้ทำการศึกษาในประเทศอังกฤษเปรียบเทียบปัญหาพฤติกรรมของเด็กเอเชียกับเด็กผิวขาว อายุ 3 ปี พบว่า มีความชุกใกล้เคียงกัน แต่เด็กเอเชียมีปัญหาการนอนน้อยกว่า และมารดาลำบากในการควบคุมลูกน้อยกว่าเด็กผิวขาว อีกทั้งพบว่าเจตคติของบิดามารดาที่มีต่อพฤติกรรมยุ่งยากของลูกมีความแตกต่างกัน และมีตัวแปรทางสังคมที่เกี่ยวข้องแตกต่างกัน นั่นคือปัจจัยทางด้านเชื้อชาติไม่ได้ส่งผลโดยตรงต่อปัญหาพฤติกรรมเด็กนั่นเอง